Ege Coğrafya Dergisi
Aegean Geographical Journal
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd
e-ISSN: 2636-8056

Received: 15 January 2026 | Accepted: 9 June 2026

TÜRKİYE KIRSALININ DEĞİŞEN DİNAMİKLERİNİN İLİŞKİSEL PERSPEKTİFLE ANALİZİ

An Analysis of Changing Dynamics of Rural Türkiye from Relational Perspective

İrfan KAYGALAK

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü
Balıkesir-Türkiye
irfan.kaygalak@balikesir.edu.tr

Abstract

This study suggests a conceptual analytical framework to comprehend the changes and dynamics that have taken place in rural areas and in agricultural geography of Türkiye over the last quarter century. The study claims the recent changes and transformations in rural areas, which is represented by diminishing agricultural production, changing product patterns, spreading non-agricultural economic activities and decreasing rural population, cannot be understood or explained only with characteristics of the rural structure. Instead, new approaches considering rural and urban dynamics as interrelated processes may be more comprehensive in terms of explanation of this transformation. Considering rural transformation as a multi-layered and multi-scale spatial process, it claims the necessity of a relational analytical framework for the explanation of this change. For that reason, it defends that departing from power geometry-based explanations is inevitable for such a relational analytical framework that enables thinking multi-scale and multi-dimensional dynamics interrelatedly. In this regard, the study evaluates the recent developments in rural and agricultural geography of Türkiye through changing power balances between various capital groups and small scaled producers or peasants. The study claims small scale producers have lost their negotiation power against multi-scaled various urban capital groups and demands or requirements of those groups have become more determinative on institutional and political regulation mechanisms shaping the recent transformation.

Keywords: Rural transformation, power geometry, relational perspective, rural geography, agriculture.

Öz

Bu çalışma son çeyrek yüzyıldır Türkiye kırsalında ve tarım coğrafyasında meydana gelen değişimi ve dinamikleri anlamaya yönelik kavramsal analitik bir çerçeve geliştirmeyi önermektedir. Çalışma, azalan tarımsal üretim, değişen tarımsal ürün deseni, tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşması ve azalan kırsal nüfus ile temsil edilen bu değişim ve dönüşümün sadece kırsal yapıya ilişkin niteliklerle anlaşılamayacağını söz konusu dönüşümün ancak kentsel ve kırsal süreçleri birbiriyle bağlantılı ilişkisel şekilde ele alan yeni yaklaşımlarla ortaya konulabileceğini savunmaktadır. Çalışma, kırsal dönüşümü çoklu mekânsal ölçeklerde gerçekleşen çok katmanlı ve çok aktörlü bir süreç olarak kabul etmekte ve bu nedenle ilişkisel analitik çerçevenin gerekliliğini savunmaktadır. Bu açıdan çok boyutlu dinamikleri birbiriyle bağlantılı şekilde düşünmeye imkân veren ilişkisel analitik bir çerçeve için güç geometrisi temelinde bir okumaya gereksinim olduğunu ileri sürmektedir. Bu motivasyondan hareketle Türkiye tarımındaki ve kırsalındaki son dönem gelişmelerin değişik sermaye grupları ile küçük ölçekli üretici arasındaki değişen güç dengeleri üzerinden okunabileceğini önermektedir. Bu bağlamda çalışma, küçük üreticinin değişik ölçekteki ve türdeki kentli sermaye karşısında pazarlık gücünü yitirdiğini, kırsala nüfuz eden kentsel sermayenin talep ve koşullarının güncel dönüşümü belirleyen kurumsal ve politik düzenleme mekanizmalarına hâkim olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal dönüşüm, güç geometrisi, ilişkisel perspektif, kırsal coğrafya, tarım.

1. GİRİŞ

Türkiye kırsal coğrafyası[1] 2000'li yıllarda daha önceden deneyimlenmemiş bir hız ve biçimde dönüşmektedir. Bu dönüşüm demografik anlamda azalan köylü nüfusu ile temsil edilirken (Şekil 2), ekonomik anlamda ise giderek azalan tarımsal üretim, değişen tarımsal ürün deseni ve çeşitlenen tarım dışı ekonomik faaliyetler gibi yeni gelişmeler ile temsil edilmektedir (Günaydın, 2010; Keyder & Yenal, 2013; Tekeli, 2016). Elbette bu dönüşümün mekâna ya da peyzaja yansıması ve peyzajda gözle görülür değişiklikler yaratması da kaçınılmazdır. Kırsal coğrafyanın ve tarımsal ekonominin doğayla iç içe oluşu, tarımsal ekonomiyi şekillendiren

[1] Çalışma kapsamında kırsal ve kırsal coğrafya terimleri ile temelde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğu beldelere ek olarak köy ve köy altı yerleşme alanları ile kırsal mahalleler kastedilmektedir. Bu anlamda 12 Kasım 2012 tarihli 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan ve statüsü değiştirilerek kırsal mahalle ilan edilen köyler de kırsal alan veya kırsal coğrafya kapsamında değerlendirilmektedir.

politikaların istikrarsızlığı ve yoğun kentleşme süreçleri de kırsal peyzajın dinamik bir karakter almasına neden olmaktadır. Kır coğrafyasının dönüşümü, temelde ormancılık ve hayvancılığı da içine alan tarım ekonomisinin dinamikleri üzerinden ele alınsa da (Tunçdilek, 1978; Bakırcı, 2007) gerçekte bunun çoklu toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle bağlantılı olduğu da açıktır.

Tarımsal ekonomik yapının dönüşümüne bağlı olarak kırsal coğrafyanın evrimi ve dönüşümü incelenmek istendiğinde ise bunu iki temel yaklaşımla yapmak mümkün gibi görünmektedir. Bunlardan birincisi dönüşümü yaratan yapısal koşulların ön plana çıkarıldığı ve genellenebilir niteliğiyle evrensel düzeyde geçerli sayılabilen açıklamalara dayalı genel yaklaşımdır. Modern kapitalist sistemin piyasa mantığının ya da modernleşme kuramlarının önemsediği kentleşme süreçlerinin kırsal coğrafya üzerindeki etkisine dair yapısalcı değerlendirmeler ve teorik açıklamalar, bu genel yaklaşımı temsil etmektedir. Buna karşın açıklama çerçevesi olarak ülkeler, bölgeler, yerellikler gibi değişik ölçekteki coğrafyalara özgü dinamikleri ön plana çıkaran perspektifler, idiografik yaklaşımı temsil etmektedir (Woods, 2005; Singh & Dhillion, 2004). Birincisi kırsal dönüşümün doğasını anlamaya dönük yapısal dinamikleri anlamaya imkân sunarken, ikincisi bu dinamiklerin özgül deneyimlerle farklılaşan karakterini anlamaya ve açıklamaya imkân sunmaktadır. Bu nedenle bunlar, birbirinin yerine ikame edilecek ya da tercih edilebilecek yaklaşımlar olmaktan çok gerçekliği anlamaya dönük arayışımızda ihtiyaç duyduğumuz tamamlayıcı bakış açılarını temsil etmektedirler.

Kırsal dönüşümü genel teorik düzeyde okumak, kırsal yapıyı oluşturan niteliklerin, dinamiklerin ve süreçlerin genel karakterini anlamaya imkân vermektedir. Ancak bu yapıyı değiştirip dönüştüren taktiksel ve stratejik eylemler ile bunları yaşama geçiren failliği anlamaya imkân sunmamaktadır. Oysa özgül coğrafi okumalar, mikro düzeyi temsil eden failliği, bu failliğin etrafında oluştuğu taktik ve stratejilerle belirlenen eylemselliği (praksisi) anlamaya imkân sunmaktadır. Özellikle de yerel coğrafi ölçekte ve kurumsal yapı gibi tematik ölçekteki okumalar söz konusu bu failliği ve eylemselliği anlamayı kolaylaştırır. Daha da önemlisi özgül idiografik okumalar, zamansal-konjonktürel ve yersel-coğrafi koşulların nasıl üst düzeydeki yapısal koşulların niteliğinde dönüşüm yarattığını yakalamaya imkân vermektedir. Özgül bir deneyim olarak her kırsal coğrafyanın dönüşümü, ister ulusal olsun ister yerel, genel düzeyi temsil eden yasalardan, süreçlerden ve yapısal koşullardan bağımsız değildir. Kapitalist sisteme içkin mantık, sermaye birikim yasası, mülkiyet ilişkileri, mülksüzleşme, sınıfsal ilişkiler, üretim tarzı biçimi ve devletin sınıfsal çıkar çatışmalarındaki pozisyonu gibi birçok politik ve ekonomik yapısal koşul, bu anlamda tüm özgül deneyimlere içkin olup onları yönlendirmektedir. Bu açıdan kırsal coğrafyanın dönüşümü, iki farklı ölçekteki açıklama çerçevesini buluşturan ilişkisel bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Öte yandan kırsal ve tarımsal yapıyı anlamaya dönük analitik çerçeve üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerini kapsayan bir boyutta olmalıdır (Boratav, 1980). Üretim, bölüşüm ve tüketim süreçlerinin birbirileri ile bağlantılı ve ilintili olması nedeniyle kırsal kesimin mekânsal-coğrafi dönüşümü de tarımsal yapıyı oluşturan bu süreçlerin dönüşümü ile açıklanabilir. Ancak tüm bu ilişkiler kırsal alan olarak ifade edilen coğrafyaların dışındaki gelişmelerle de bağlantılı olduğundan bu ilişkisel durum daha da karmaşıklaşmaktadır. Kırsal yapıyı ve coğrafyasını şekillendiren bütün ilişkilerin karmaşık doğası, söz konusu bu ilişkiselliği ve bağlantısallığı yakalamayı mümkün kılan bir analitik çerçeve gerektirmektedir. Bunun için ise tüm bu süreçleri kesen ortak bir eksen üzerinden çözümlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bir başka deyişle, tarımsal üretim ilişkilerini kuşatan bu üç sürecin yanı sıra kırsal toplumsal hayatın gündelik deneyimlerini ve yeniden üretimini sağlayan tüm toplumsal ve politik süreçler ile olan bağını da kurabilecek bir analitik çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Böylesi bir bakış açısı, kırsal yapıyı yalnızca birbiriyle bağlantılı öğeler ve süreçler bütünü olarak gören bütüncül bir perspektifi temsil etmez. Ayrıca bu öğeler ve süreçlerin niteliğini ve dinamiklerini birbiriyle bağlantılı olarak çözümleme imkânı sunar ki bu da yukarıda bahsedilen genel ve idiografik yaklaşımların buluşturulmasını sağlar.

Böylesi bir perspektif ise ekonomik coğrafyanın son yıllarda sıklıkla dile getirilen ve çoklu perspektifleri bir arada düşünmeye ve buluşturmaya imkân sunan yeni yaklaşımlarından biri ile yani ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımı ile olabilir. Mekânı daha çok ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği bağlam olarak gören ilişkisel ekonomik coğrafya (Bathelt & Glückler, 2003; 2011; Kaygalak, 2020) bu anlamda kırsal coğrafyayı da kırdaki birbiriyle ilintili bütün toplumsal ilişkilerin cisimleşmiş hali olarak görmeyi önermektedir. Dahası kırsallığı ve kırı, diğer toplumsal süreçlerden bağımsız ve yalıtık bir ontoloji olarak görmek yerine kentsel süreçlerle bağlantılı düşünmeyi önerir. Gelgelelim kırsallığı toplumsal süreçlerin tümüyle bağlantılı olarak düşünmek ve analiz etmek

istediğimizde bütün bu süreçleri kesen temel eksenlerden biri olarak toplumsal tabakalaşma ve sınıf kavramlarından hareket etmek gerekmektedir. Böylece politik ekonomik coğrafyanın da dâhil edildiği daha gerçekçi bir kırsal coğrafya analizine ulaşılabilir ki bu çalışmanın amacı da bunun gerekliliğini ortaya koymaktır.

Bir başka deyişle bu çalışmanın amacı, kırsal coğrafyanın ilişkisel analizinin, politik ekonomik coğrafya perspektifiyle olması gerektiğini ortaya koymaktır. Çalışma, Türkiye tarım coğrafyasında ve kırsalında son yıllarda meydana gelen değişimi, değişik toplumsal kesimler arasındaki güç ilişkileri aracılığıyla şekillenen bir süreç olarak görmekte; bu yüzden de söz konusu bu dönüşümün politik ekonomik coğrafya perspektifiyle kavranabileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye kırsalındaki dönüşümün sosyal tabakalanma ve sınıfsal çıkarlar üzerinden okunulabileceğini; bu eksende yapılacak bir okumanın Türkiye'ye özgü dinamikleri anlamaya imkân veren bir analitik çerçeve sunabileceğini savunmaktadır. Bu çalışma, kırsal coğrafyayla bağlantılı her türlü gelişmenin, kırsal dönüşümün, tarımsal ekonomik yapının ya da kırsal yapıya ilişkin herhangi bir çözümlemenin ancak kent-kır ölçeğinde değişen sınıfsal güç ilişkilerinin analizi ile anlaşılabileceğini ileri sürmektedir. Bu yüzden de çalışma, tarımsal-kırsal dönüşümü açıklamaya ve çözümlemeye dönük herhangi bir analitik çerçevenin güç ilişkileri analizini içermesi ya da onunla bağlantılı olarak düşünülmesi gerektiğini önermektedir.

Bu yönüyle çalışmanın temel amacı Türkiye kırsalındaki dönüşümü temsil eden süreçleri ve göstergeleri ampirik biçimde açıklamak ya da sunmak değildir. Aksine, tüm bu süreçleri daha gerçekçi bir şekilde anlamamızı ve kavramamızı sağlayacak genel bir teorik çerçevenin nasıl olması gerektiğine dair öneri sunmaktır. Yani kırsal coğrafyaya bakışımızı ve onu kavrayış biçimimizi sorunsallaştırarak teorik ve kavramsal düzeyde buna dair öneri geliştirmektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı ve kapsamı üç temel başlık altında toplanabilir: Birincisi teorik ve kavramsal açıdan ilişkisel perspektifin anlamını ve olanaklarını tartışmaya açmaktır. İkincisi ilişkisel bir okuma için politik ekonomik coğrafya yaklaşımı ile güç ilişkilerinin önemini ve olanaklarını Türkiye özelinde tartışmak ve açıklamaktır. Üçüncüsü, güncel dönüşüm içindeki pozisyonunu anlamak için Türkiye'deki küçük ölçekli üreticinin, yani köylünün, güç ilişkileri açısından değişen konumunu tarihsel bir perspektifle analiz etmektir.

Bu motivasyondan hareketle çalışmanın gelecek bölümünde kırsallığı ve kırsal coğrafyayı ilişkisel bir perspektifle düşünmenin önemine değinilerek böylesi bir çerçevenin avantajlı yönleri değerlendirilmektedir. Ardından Türkiye özelinde böylesi bir analitik çerçevenin gerekliliği, ilgili literatürün genel değerlendirilmesi üzerinden sorgulanmaktadır. Son bölümde ise politik ekonomik coğrafya ve ilişkisel perspektifle bakıldığında Türkiye kırsal coğrafyasının değişim sürecinde sınıfsal güç ilişkilerinin zamansal evrimi değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme özellikle kırsal nüfusun politika üretimi ve karar alma süreçlerinde değişen müzakere gücüne odaklanılarak yapılmaktadır. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirme ve öneriler sunulmaktadır.

2. KIRSAL COĞRAFYAYI İLİŞKİSEL PERSPEKTİFLE DÜŞÜNMEK ÜZERİNE

Modern sosyolojik düşüncede kır ve kent çoğunlukla birbirine karşıt ve ayrık ontolojiler olarak düşünülmektedir. Modernitenin ilerlemeye ve gelişmeye olan inancı, kentselliği ve kentliliği yüceltirken kırsallığı geçici tarihsel bir durum olarak görmeye neden olmuştur. Buna göre "bir yaşam biçimi olarak köylülük" (Wirth, 1938) ya da kırsallık, sadece geçici bir tarihsel uğrak değil; aynı zamanda kentselliğin ifade ettiği sosyal yaşam pratiği ve anlam dünyası açısından da "geri" bir konumu tarif etmektedir. Şikago Ekolü'nün etkisi ile sosyal teoriye yerleşen bu ikili karşıtlık, aynı zamanda Lenin ve Kautsky'nin erken değerlendirmelerinden sonra Marksist yazında da politik çözümleme ve sınıfsal tabakalaşma sorunu etrafında yeniden üretile gelmiştir (Değirmenci, 2017; Evrim-Önal, 2017). Sosyal teorideki bu ısrar, beşeri coğrafyanın da sosyal gerçekliği bu dualistik formda okumasına neden olmuştur. Beşeri coğrafyanın kent coğrafyası ve kır coğrafyası altında alt disiplinlere ayrılması, bunun somut kanıtıdır. Sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik anlamda kır ile kenti farklı ve ayrıksı ontolojiler olarak düşünmek hiç şüphesiz gerçekliğin olduğundan farklı olarak bakanın perspektifiyle yeniden inşa edilmesine örnektir. Bu anlamda kırsal coğrafya ve kentsel coğrafya ayrımı da yapay bir ayrım olup, bir inşa biçimi olarak gerçekliği bükmeye örnek teşkil etmektedir.

Bu ayrım, artık günümüzde "köylülüğün ölümü" (Hobsbawm, 2006) kavramı etrafında daha belirgin bir şekilde sorunsallaştırılmakta ve kent coğrafyası ile kır coğrafyası arasındaki bağdaşık durumlara daha çok dikkat çekilmektedir (Osmanlı & Karakayacı, 2023). Daha çok kültürelci perspektiften yapılan eleştirilerle kır kent arasındaki ayrıma itiraz edilmesine karşın, bu itirazın altında yatan somut materyalist süreçlerin de olduğu açıktır.

Kentsel ve kırsal yaşamın iç içe geçmiş halini derinleştiren ve şiddetlendiren iletişim ve ulaşım teknolojileri ile kapitalizme özgü sermaye birikim sürecinin kırsal kesimi giderek daha çok içermesi, bu somut koşulların başında gelmektedir. Bu somut koşulların etkisinde kır ve kent artık üretim, tüketim ve dolaşım süreçleri açısından birbiriyle daha da bağlantılı hale gelmekte ve ikili ontolojik ayrım anlamsızlaşmaktadır. Kırsallığın ve kentselliğin bu ilişkisel karakteri, onu inceleyen konvansiyonel analitik perspektifi de anlamsız kılmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de de kırsal coğrafya ya da kırsal kesim, hep ikili karşıtlık üzerinden ve modernist konvansiyonel analitik çerçeveden okuna gelmiştir. Bu anlayış kapsamında kırsal coğrafyanın dönüşümü, tarımsal ekonomik yapının dönüşümüne indirgenen dar bir çerçeveye oturtulmuştur. Kent ve kır coğrafyasının sosyal, demografik ve kültürel açıdan birbirine bağlı olan karakteri ihmal edilerek dönüşüm çoğunlukla ekonomi temelli açıklamalarla sınırlandırılmaktadır. Kırsal dönüşümün açıklanmasında devlete, mülkiyet örüntüsüne ve bu örüntünün belirlediği küçük ölçekli üreticiye ayrıt edici önem atfedilse de modernist bakış açısının dominant etkisi açıktır (Aydın, 2018). Kent ve kır arasındaki etkileşim, çoğunlukla kırsalın iticiliğine kentselin çekiciliğine indirgenerek açıklanmaktadır (Ecevit, Karkıner & Büke, 2009; Tekeli, 2016). Oysa yakın zamanda kır ve kentin iç içe geçen yeni hali, kırsal dönüşümü ne sadece tarımsal ekonomiye bağlı olarak ne de sadece kırsal coğrafyadaki gelişmelerle bağlantılı olarak düşünmenin yeterli olmadığını göstermektedir. Kentleşme süreçlerinin özellikleri, büyük bir ölçüde kırsal dönüşümü temsil eden dinamiklerin ardındaki yeni faktörler olarak lanse edilebilir. Oysa klasik açıklama çerçevesi devlet, çiftçiler, büyük toprak sahipleri gibi kırsal aktörleri zikretmesine karşın kentsel sermayenin ve onun temsilcisi aktörlerin rolü ile kent coğrafyasına özgü dinamikleri ve süreçleri araştırma odağının dışında tutmaktadır. Ancak kent coğrafyasında gerçekleşen gelişmelerin ve süreçlerin kırsal kesimde yarattığı etkiler, kırsallığa atfedilen dinamiklerin önüne geçen bir etki yaratıyor olabilir. Özellikle kentleşmenin ekolojik anlamda yayılan coğrafi etkisi ile sermaye birikim süreçlerinin coğrafi mantığı bunu ciddi bir şekilde düşünmemiz gerektiğini göstermektedir.

Bu bağlamda kırsal alandaki dönüşüm, sadece tarımsal ekonominin yapısal dönüşümüne tekabül eden bir değişim değildir. Aynı zamanda kentsel krizin bir göstergesi olarak da okunabilir. Kentsel sermayenin birikim krizine coğrafi yayılma ile çözüm bulma arayışının bir sonucudur. Kentsel gelişmenin dayandığı sermaye birikiminin krize girmesi, daha fazla birikim için sürekli coğrafi genişleme ihtiyacı duyma zorunluluğu (Harvey, 1975; 1982), kırsal coğrafyayı kentsel sermaye birikim alanının içine çekmeyi gerektirmektedir. Enerjide, ulaşımda, gıdada, sulamada, iletişimde ve tüketimin her alanında faaliyet gösteren değişik türdeki kentsel sermayenin, kırsalın bu birikim sürecinin içine çekilmesi sürecinde değişik çıkarları bulunmaktadır. Kırsal kesim, geçmişte kamusal sorumluluğun en büyük parçası olan temel altyapı yatırımlarından devletin geri çekilmesi nedeniyle, değişik kentsel sermaye türleri için yeni birikim yolu ve krizden çıkış yolu olarak görülmektedir (Aydın, 2018). Son yıllarda kırsal alanlarda özellikle madencilik ve enerji yatırımlarında görülen yatırım miktarındaki artış ile bunların çevre ve toplum hayatı açısından arz ettiği risklere karşı duyulan kayıtsızlık, bunun kanıtı olarak alınabilir. Bu bağlamda kırsal dönüşüm, kentselliğe ilişkin dinamiklerin ve kentsel süreçlerin kırsal alana nüfuz etmesinin bir sonucudur. Kırsal coğrafyanın evrimi kentsel krizle bağlantılı olarak kavranması gereken ilişkisel bir süreci temsil etmektedir.

Bu ilişkisellik sadece sermaye birikim süreçleri açısından değil, toplumsal yaşamın her alanı ile ilgilidir. Bir başka deyişle kırsalın ekonomik dönüşümü hem kentin hem de kırın sosyal, kültürel, politik, demografik ve mekânsal dönüşümünü de içine alan çok boyutlu ve çok yönlü etkileşimle olmaktadır. Sosyal yaşamın değerler alanını temsil eden kurumsal değişimi de içeren şekilde gerçekleşmektedir (Woods, 2009; McDonagh, 2012). Kırsal coğrafyanın temel alt yapısını oluşturan tarımsal ekonomik dönüşüm, salt bir ekonomik mesele olmayıp, söz konusu toplumsal kurumlarla, değerlerle, tercihlerle ve anlam dünyasını oluşturan diğer sembolik unsurların değişimi ve dönüşümü ile bağlantılı olarak gerçekleşmektedir. Kırsal coğrafyadaki cinsiyet ilişkilerinden, politik tercihlerden, ideolojik dünya görüşlerinden, yaşam anlayışlarından her türlü sosyo-psikolojik duruma uzanan geniş bir spektrumdaki değerler değişimiyle bağlantılı bir dönüşümden bahsediyoruz. Bir başka deyişle ilişkisellik, sadece kırsal ve kentsel coğrafyanın karşılıklı ve birbirine bağımlı dönüşümünü ifade etmez; her iki coğrafyadaki değişik toplumsal süreçlerin ve durumların eş süreçli ve bağdaşık değişimini ifade eder.

3. İLİŞKİSEL OKUMA NEDEN GÜÇ GEOMETRİSİ ÜZERİNDEN OLMALIDIR?

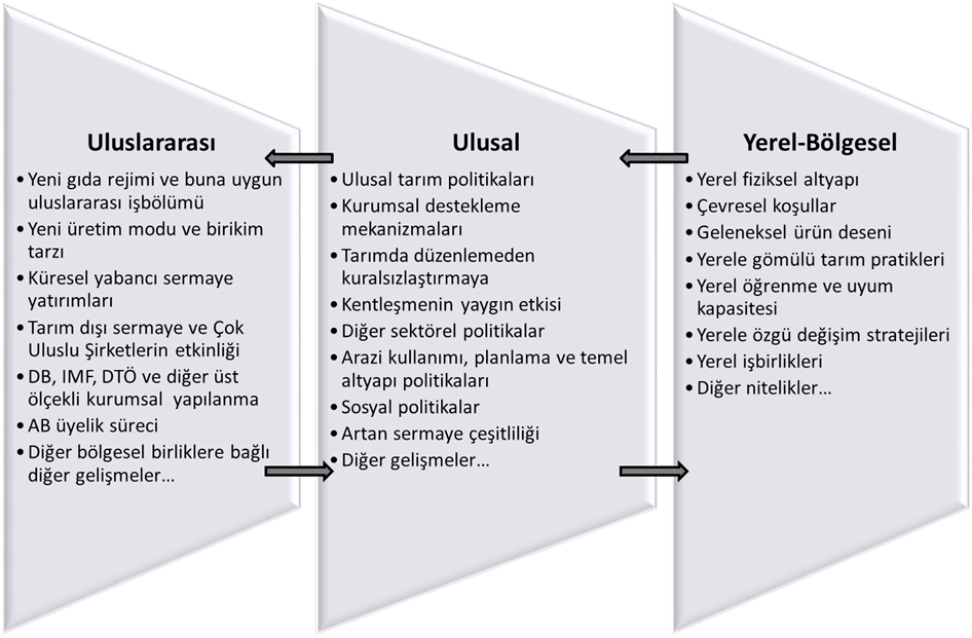
Bu çok boyutlu ve karşılıklı etkileşimi yakalayan bir açıklama çerçevesi geliştirmek istediğimizde tüm bu süreçleri birbirine bağlayan bir eksene ihtiyacımız vardır. Söz konusu bu bağlayıcı eksen ise toplumsal tabakalaşma ve sınıfsal ilişkileri ön plana çıkaran güç ilişkileri ekseni olabilir. Çünkü toplumsal güç ilişkileri, toplumsal süreçlerin ve dolayısıyla da sosyo-mekânsal süreçlerin tümüne nüfuz eden bir etkiye sahiptir. Kırsal coğrafyayı şekillendiren herhangi bir politika, karar ya da süreç de bu güç ilişkileri dolayımıyla gerçekleşmektedir. Bourdieu'cu terimlerle ifade etmek gerekirse, kırsal ve tarımsal ekonomik yaşamı da bir "oyun alanı" olarak düşünebiliriz. Bu oyun alanı, değişik türde aktör ve örgütün etkin olduğu, her birinin kendi sermayesi oranında hareket edebildiği bir tür güç geometrisi[2] (Massey, 1993) üzerinden şekillenmektedir. Değişik kişiler, gruplar, örgütler vb. gibi aktörler, bu güç geometrisinde sahip oldukları sermayeye bağlı olarak farklılaşan pozisyonlarda yer alırlar. Ancak aynı oyun alanında olmaları her bir aktörün güç geometrisindeki konumunu aynı zamanda diğerlerinin pozisyonuyla bağlantılı düşünmeyi gerektirmektedir. Tarımsal ve kırsal ekonomik faaliyetleri de bireylerin, grupların, firmaların, örgütlerin, politik tarafların, partilerin, hükümetlerin, tüketicilerin vb. değişik aktörlerin ilişkilerinin oluşturduğu bir yapı olarak düşünmek mümkündür. Bu yapı içerisinde aktörlerin kimisi daha aktif kimisi daha pasif konumdadır. Kimi aktörler arasında çıkar ve güç birliği mümkün iken kimileri arasında çatışma yaşanmaktadır. Güç geometrisine nüfuz eden oyuncuların ve etkilerinin ölçeği de değişken olabilmektedir. Bu nedenle güç ilişkileri temelli bir okuma, aynı zamanda değişik sosyal ve mekânsal ölçeklerden gelen etkilerin birbirleriyle olan bağlantısını kavramaya olanak sunmaktadır.

Şekil 1'de de görüldüğü üzere kırsal coğrafyadaki dönüşüm, uluslararası, ulusal ve yerel ya da bölgesel ölçekteki değişik türde ve sayıdaki gelişmenin etkisinde gerçekleşen bir süreçtir. Türkiye kırsal coğrafyasının günümüzdeki dönüşümünü temsil eden metalaşma, mülkiyet yoğunlaşması, özelleştirme, devletin dönüşümü, kuralsızlaştırma, tarım ve gıda sanayileri arasındaki dikey entegrasyon, ticarileşme gibi birçok süreç, bu değişik ölçeklerdeki faktörlerin birlikte işleyen etkisiyle olmaktadır. Her bir süreç diğer ölçekler üzerinde ve gerçekleştiği ölçekteki diğer gelişmeler üzerinde bir iz bırakır. Söz gelimi metalaşma süreci ulusal ve küresel sermayenin kırsal alana girişini sağlarken (Değirmenci, 2021), yerel ölçekteki küçük üreticinin yoksullaşmasına da neden olabilmektedir. Bu yoksullaşma ise ulusal ve yerel ölçekte reaksiyoner politik eğilimlerin artışını getirmektedir. Bu reaksiyoner tavır ise ulusal ve küresel ölçekte tarımda izlenen kuralsızlaştırma politikalarının ve stratejilerinin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Ölçekler arası bağımlılık ve geçirgenlik bu şekilde süreçlerin dönüşlü etkisini güçlendirmektedir. Süreçlerin her biri, bağlantısal işleyişin doğası gereği kırsal yaşamın ve tarımsal ekonominin değişik boyutları üzerinde ölçeğine göre değişen etkiler bırakır. Bu da ölçekler arasında önceliklendirme yapmak yerine birlikte işleyişi ve uyumu sorunsallaştırmanın realist bir yaklaşım açısından daha doğru olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, kırsal ve tarımsal dönüşümle ilgili her tür süreç ya da gelişmenin çoklu ölçekte işleyen süreçlerle bağlantılı olarak düşünülmesi gerekir.

Gelgelelim her eylem ve süreçte olduğu gibi kırsal dönüşümü yaratan süreçler de aktör bağımlı olarak gerçekleşmektedir. Dönüşümün çok ölçekliliği ve katmanlılığı gibi, bunu yönlendiren aktörlerin de çeşitliliği söz konusudur. Güç geometrisindeki konumları, aktörlerin dönüşümü yaratan süreçlere nüfuz etme biçimini ve etkisini belirlemektedir. Sadece tarımda sermaye yoğunlaşması süreci açısından bakıldığında bile üçlü ölçekten gelen çok sayıda aktör tanımlamak mümkündür. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve üst ölçekli kuruluşların yanı sıra tarımın finansallaşmasını sağlayan yabancı sermaye yatırımları, genetiği değiştirilmiş ürünler ve tohumlar satan şirketler, büyük perakende şirketleri, sözleşmeli tarım yapan ihracatçı firmalar gibi çok uluslu şirketler, küresel sermaye açısından akla ilk gelenlerdir (Aysu, 2006; Aydın, 2018). Buna karşın tohum, ilaç, gübre, su, enerji vb. gibi girdi alanlarında etkinlik gösteren ve çoğunlukla küresel sermaye ile bağlantılı çalışan firmalar ise ulusal sermaye aktörlerine örnektir (Özden, 2017). Buna ek olarak madencilik, turizm, perakende ticaret, büyük gıda firmaları ile tarıma dayalı sanayide uzmanlaşmış sermaye kesimi de ulusal ve bölgesel ölçekte etkin olabilen aktörleri temsil etmektedir (Tekeli, 2016). Yerel aktörlere gelince de küçük ölçekli aile işletmeleri, tarım kooperatifleri, sivil toplum dernekleri ve çiftçi sendikaları gibi sermaye

[2] Güç geometrisi, bir sosyal eylem ya da olaya dâhil olan taraflar ya da aktörlerin eyleme ya da duruma nüfuz etme, etkileme, yönlendirme kapasiteleri açısından aralarında görülen pozisyon farklılıklarını ve iktidar asimetrisini anlatan bir kavramdır. Detaylar için bakınız Massey (1993).

kaynakları açısından zayıf ancak yereldeki dayanışma ağları açısından güçlü konumda olan değişik aktörlerden bahsetmek mümkündür. Aktörlerin sayısını ve türünü arttırmak mümkün olmakla birlikte her birinin rolünün ele alınan sürece bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini söylemekte yarar var. Daha da önemlisi dönüşüm süreçlerinin yerel ve bölgesel bağlamına ilişkin nitelikler de aktörlerin faillik biçimlerini yönlendirmektedir. En basit haliyle kırsal alandaki mülksüzleşme ve yoksullaşma süreçlerine yerel aktörlerce verilen tepki ve uyum stratejileri yerelin birçok niteliğine bağlı olarak değişmektedir (Ertürk, 1998; Sönmez, 2001; Aydın, 2001).

Şekil 1- Kırsal dönüşümün çok ölçekli mekânsal yapısı ve dinamiklerinin şematik gösterimi. Kaynak: Aydın, 2018; Günaydın, 2010; Keyder & Yenal, 2013 ve Tekeli, 2016'dan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Figure 1- Illustration of multi-scalar spatial structure and dynamics of the transformation. Source: Prepared by the author based on Aydın, 2018; Günaydın, 2010; Keyder & Yenal, 2013 and Tekeli, 2016.

Kırsal coğrafyayı aktör ve süreç yönelimli olarak okumak da yine ilişkisel bir çerçeve ile mümkün olabilmektedir. Kapitalizmin coğrafi örgütlenmesini dualistik formda okuyan merkez çevre kuramı, modernleşme kuramı ve üretim tarzlarına özgü nitelikleri öne çıkaran bazı yapısalcı yaklaşımlar (bakınız Aydın, 2016; 2018) genel teorik düzeyde kırsal yapıyı kavramaya dönük çerçeveler olarak çok önemli olmakla birlikte, dönüşümün failliğini ve bu failliğin işlevsel hali olarak eylem süreçlerini görmeye imkân vermemektedirler. Üst ölçekli ya da meta anlatılar düzeyindeki bu kuramların bıraktığı bu boşluk, aktör ve süreç odaklı açıklamaları gerekli kılmaktadır. Üstelik analiz ölçeğimizi genel kavramsal düzeyden süreç ve eylemlere çevirdiğimizde yapısal durumların inşasına da açıklama getirmek mümkün olabilmektedir. Genel kavramsal düzeyden mikro analitik ölçeğe geçişi ifade eden bu yaklaşım sayesinde yerel ya da bölgesel özgüllükleri ifade eden idiografik koşulların üst ölçekteki teorik açıklamalarla bağlantısı kurulmuş olur. Bu sayede kırsal coğrafya üzerine yapılan ve idiografik özgül nitelikleri keşfeden yerellik çalışmaları, üst anlatıların test edilmesine ve yeniden gözden geçirilmesine imkân sunar. Bir bakıma aktör ve süreç yönelimli analizlere dayalı bu tür çalışmalar, genel düzeydeki üst anlatıların laboratuarı işlevi görecektir.

Ancak kırsal coğrafyayı güç ilişkileri üzerinden ilişkisel bir perspektifle okuyan her çalışmanın en azından dört temel konuya ve soruya açıklık getirmesi beklenilir. Her şeyden önce güç geometrisinde konumlanan aktörlerin kimler olduğu, ele alınan süreç ya da eylem açısından talep ve çıkarlarının neler olduğunun tanımlanması gerekir. İkincisi, kişiler, firmalar, gruplar, sınıflar, örgütler, devlet vb. gibi bu değişik aktörlerin ele alınan süreç açısından güç geometrisindeki konumlarının ve müzakere güçlerinin durumu da açıklığa kavuşturulması gereken bir başka boyuttur. Aktörlerin eylem kapasitesini belirleyen müzakere güçleri aynı zamanda aktörler arası çıkar çatışmaları ve uzlaşmalarının mantığını kavramak açısından da gereklidir. Üçüncüsü, aktörler arası ilişkiyle örülen güç geometrisinin kurumsallaşmasını sağlayan kırsal kesime yönelik politikalar ile diğer politikalar arasındaki

ilişkidir. Bir başka deyişle, mevcut güç ilişkilerinin toplumsal anlamda yerleşikliğini ve kurumsallaşmasını ifade eden formel ve enformel kurumlar ile düzenleme biçimlerine açıklık getirilmelidir. Son olarak ilişkisel bir perspektifin, kırsal dönüşümü ve değişimi değişik kesimler açısından meşrulaştıran veya haklılaştıran söylemlerin mantığını çözümlemesi ve ortaya koyması gerekir. Dönüşüme ve değişime kaynaklık eden politikaların meşruiyeti ve her bir aktörün ya da tarafların kendi çıkarlarını meşrulaştırmaya dönük söylemlerini inşa biçimleri önemlidir. Çünkü bu söylemin inşa biçimi, kırsal alana dair sorunların diğer alanlarla nasıl ilişkilendirildiğini ve mevcut söylemin hegemonik bir hal alıp almayacağını anlamayı sağlamaktadır.

Bu haliyle güç ilişkileri temelinde geliştirilecek bir ilişkisel analitik okuma çerçevesi konvansiyonel açıklama çerçevesinin sınırlılıklarını aşmayı mümkün kılacaktır. Kır ve kente ilişkin ikili ve karşıt coğrafi tahayyülü aşmayı sağladığından daha gerçekçi ve eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaya imkân vermektedir. Yine değişik toplumsal süreçlerle bağlantılı olarak düşünüldüğünden ilişkisel yaklaşım, genel düzeydeki durumlar ile idiografik açıklamalara dayalı özgül durumlar arasında bağıntı kurmaya olanak vermektedir. Bu haliyle ilişkisel yaklaşımın, teori ile pratik arasında doğan boşluğu doldurduğu söylenebilir. Güç ilişkilerinin çözümlenmesi aracılığıyla yaklaşıldığında kırsal-tarımsal politikaların oluşturulması, karar alma süreçlerinin kurumsallaşması, üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerinin dönüşümü, bu dönüşüme kaynaklık eden her türlü eylem ve sürecin değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Bir başka deyişle ilişkisel perspektif aktör ve süreç odaklı bakış açısı nedeniyle, kırsal coğrafya kapsamındaki her çalışma konusu ile ilişkilendirilebilir.

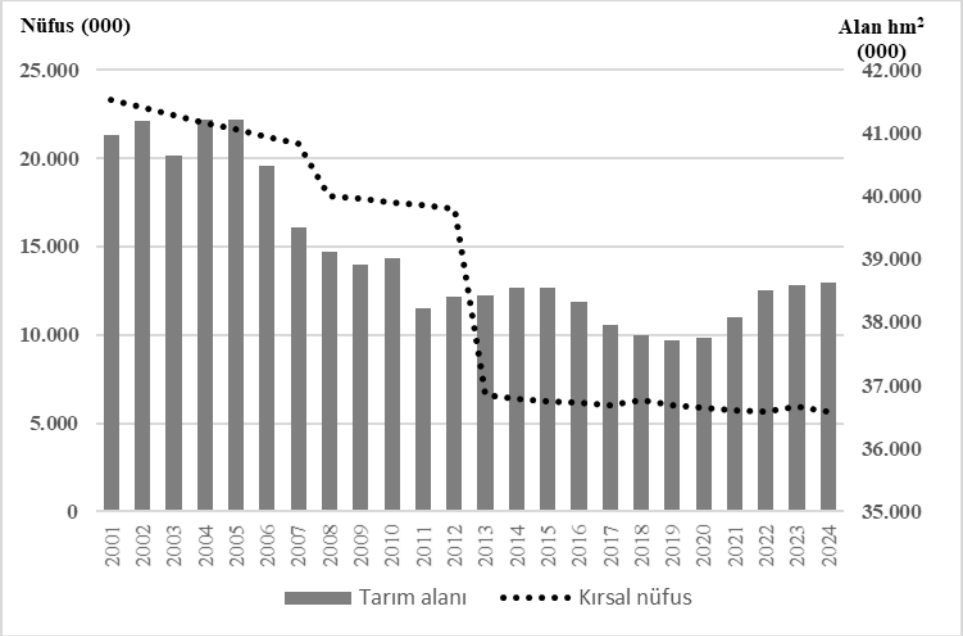
Türkiye kırsal coğrafyasını ve tarımını güç ilişkileri üzerinden analiz etmek istediğimizde ise küçük ölçekli üreticinin konumu üzerinden yapılacak bir sorgulama daha anlamlı olabilir. Zira küçük ölçekli üretici, tarımsal işletme sayısı açısından ağırlık oluşturduğundan kırsalın hâkim sosyolojik karakterini ve politik ekonomik yapısını yansıtmaktadır. Bu açıdan küçük üreticinin ya da köylünün, tarımsal ve kırsal politika üretim süreçlerine nasıl dâhil olduğunun tarihsel olarak incelenmesi hem onun son dönem tarımsal ve kırsal politikalardaki dönüşümden nasıl etkilendiğini hem de bu dönüşümdeki pozisyonunun değişik sermaye grupları ile olan ilişkisel konumunu anlamaya imkân vermektedir. Daha da önemlisi, kır coğrafyasındaki dönüşümde farklı sermaye grupları arasında beliren uzlaşı ve çelişkileri anlamaya yardımcı olmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ KÖYLÜNÜN POLİTİK KONUMU

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde, küçük köylünün tarımsal politikaların üretimi ve kırsal yaşamı yönlendiren düzenleme mekanizmalarının biçimlenmesindeki konumu, tarihsel açıdan iki ana dönem altında ele alınabilir. Birincisi, ithal ikameci ve devletçi kalkınma dönemini temsil eden 1980 öncesi dönem; ikincisi ise tarımda liberalizasyonu temsil eden 1980 sonrası dönemdir. Elbette bu iki dönem içinde değişik gelişmelere bağlı olarak alt dönemler de tespit edilebilir. Ancak temelde köylünün politika üretimindeki rolünün evrimi bu iki dönemsel ayrışma ile temsil edilebilir. 1980 öncesinde köylünün düzenleme mekanizmalarına doğrudan dâhil olmasını sağlayacak sınıfsal bilinç ve bu bilinç etrafında şekillenen kurumsal örgütlenmesini mümkün kılacak nesnel koşullar zayıftır. Ancak köylünün tarım ve kırsal politikalardaki temsili ve politik arenadaki etkinliği, onun nüfusun toplamı içinde oluşturduğu sayısal çoğunluk nedeniyle dolaylı yoldan, örtük bir biçimde olmaktadır. Oy deposu olarak konumu, köylünün ve küçük üreticinin devlet ve politika üreticileri nezdinde müzakere gücünün hep fazla olmasını sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar kaynak yetersizliği nedeniyle tarımsal kesime yönelik ciddi yatırımların varlığından bahsedilemezse de ulusal gelirin çoğunun tarıma dayandığı bir toplumun gereği olarak her alanda olduğu gibi tarımsal ekonomik yaşamı düzenleyecek kurumsal yapılanmanın da temelleri atılmıştır (Kepenek & Yentürk, 2001). Toplumun modernleştirilmesi gibi tarımın da modernleştirilmesi bir ülkü olarak savunulmuştur. Modernleşme ve batılılaşma ideolojisi altında köylülük, şehirleşme ve sanayileşme lehine kurtulunması gereken bir yaşam biçimi olsa da tarımsal üretimin dış pazarlara uzak olması, ulusal iç pazarla bütünleşmesi gereği, korumacı sanayiyi destekleyen temel girdi olarak önemi ve elbette geniş halk kitlelerinin beslenme kaynağı olması nedeniyle tarım kesimi hep önemsenmiştir (Günaydın, 2010; Keyder & Yenal, 2013). Bu nedenle tarımı geliştirmeye dönük kurumsal yapı hep güçlenerek büyümüştür. Üstelik devlet eliyle organize edilmiş ve kurumsallaşmış tarımsal destekleme mekanizması, geniş halk kitleleri nezdinde yeni siyasal yapı ve devlete karşı bir rıza üretme aracı olarak da gerekli bir şeydir. Bu haliyle devlet ile köylü arasındaki örtük anlaşma,

köylüyü de politik bir tehdit olmaktan çıkarmaya yaramaktadır. İthal ikameci sanayi politikaları öncülüğündeki sermaye birikim süreci de ucuz ve rekabetçi tarımsal hammaddeye dayandığından, devletçi tarımsal destekleme politikası aynı zamanda zayıf olan sermaye kesimi tarafından da onay almıştır. Tarım ve sanayi arasındaki bu tamamlayıcı ilişki, ekonomi politikalarını üreten bürokrasi ve sermaye türleri ile köylü arasında, devletçi tarımsal destekleme siyaseti konusunda uzlaşının ortaya çıkışını sağlayan temel faktör olmuştur.

Şekil 2- Tarımsal alan büyüklüğündeki ve kırsal nüfus miktarındaki değişim (2001-2024). Kaynak: TÜİK.
Figure 2- Change in agricultural land and rural population (2001-2024). Source: TÜİK.

Sermaye, bürokrasi ve köylü arasındaki bu uzlaşıda (Keyder & Yenal, 2013) geniş köylü kesiminin aleyhine politika üretecek rasyonel bir ortam yoktur. Aksine tarımsal sanayiye dayalı büyüme, köylü ve sermaye arasındaki uzlaşıyı güçlendiren bir rol oynayacaktır. Üstelik özel sanayi yatırımlarına yönelik sermayenin de çoğunlukla tarımsal üretimden ya da tarım ürünlerine endeksli ticaretten gelme zorunluluğu ile gıda sanayisinin küçük ölçekli ve dağınık olması (Keyder & Yenal, 2013: 10) da bu uzlaşıyı desteklemektedir. Nitekim özel sanayi girişimciliğinin güçlendiği ve sermaye kaynaklarının çeşitlendiği 1950'ler sonrasında da devlet öncülüğünde tarımsal modernleşme ve destekleme mekanizması her geçen gün güçlenerek gelişmiştir. Kırsal nüfusun mutlak olarak sürekli artışı ve çok partili yaşama geçmekle birlikte mümkün olabilen popülist siyaset, köylünün politik müzakere gücünün daha da artmasını sağlamıştır (Kepenek & Yentürk, 2001). Devlet, sermaye ve köylü arasındaki çıkar birliğini temsil eden örtük uzlaşıyı kolaylaştıran bir başka faktör ise dışsal koşullardır. Türkiye'de kalkınmacı dönemin kırsal destekleme mekanizmalarını belirleyen üst çerçeve politik kurumsal yapıların başında hiç şüphesiz uluslararası jeokonjonktür içinde aldığı konum ve işbirliği içindeki rolü gelmektedir. Batı bloku lehine yaptığı tercih, uluslararası piyasalara eklemlenmesini kolaylaştırdığı gibi kırsal kalkınmaya dair ulusüstü kurumsal yapılardan birçok çevre ülkenin mahrum kaldığı desteği almasını sağlamıştır. Dünya Bankası, Avrupa İmar Bankası gibi ulusüstü finansal destek mekanizmalarına erişimin yanı sıra (Günaydın, 2010), uluslararası piyasada kendisine biçilen işbölümüne uygun olarak her daim açık pazarlar bulma şansı edinmiştir. Tarım teknolojilerinin ithali ve teknik bilgisinin de taşınma kanalı olarak işlev gören bu kurumsal ilişki, yukarıda bahsettiğimiz sermaye ve çiftçi arasındaki uzlaşma nedeniyle, sermaye belirleniminde olmaktan çok bürokratik merkezi devletin karar alma mekanizmalarının ve siyasi tercihlerinin belirleniminde olmuştur. Bu yüzden liberalizasyon döneminin aksine, uluslararası kurumların direkt ya da dolaylı desteklerinin tarımsal ve kırsal gelişmeye etkisinin daha olumlu olduğu savunulabilir.

Bu büyük uzlaşı nedeniyle 1980'lere kadar kalkınmacı devletin destekleme biçimleri çeşitlenerek artmıştır. Girdi ve kredi tedariği, yan hizmetler, modern teknolojilerin kullanımına yönelik destekler, zirai birlik ve kooperatiflerin kuruluşunu teşvik, devlet çiftliklerinin kurulması, devlet destekleme alımları, pazarlama ve dağıtım örgütlerinin kuruluşuna dair destekler, modern kimyasalların kullanımı, kimyasal gübrelerin üretimi ve kullanımının yaygınlaştırılması, tarımsal altyapıyı geliştirecek yol, su, kanal, sulama sistemleri, barajlar, elektrifikasyon, eğitim, sağlık, arazi parselizasyonu, imar ve planlama gibi her türlü altyapıya dair yapılı çevrenin üretimi ve düzenlemeleri gibi sayısız destek türü ve aracı bunlar içinde sayılabilir (Aysu, 2006; Günaydın, 2010; Kazgan, 2013; Keyder & Yenal, 2013; Tekeli, 2016).

1980'lerden itibaren ise Türkiye'de ekonomi politikalarındaki keskin dönüşümün, yeni gıda rejiminin[3] ve ülkenin geçirdiği sosyo-mekânsal dönüşümün getirdiği sayısız etkenle birlikte tarım ve kırsallıkta da köklü dönüşümler yaşanmaktadır (Ceylan & Somuncu, 2018). Tarım ve kırsal yaşamdaki güç geometrisinin değişimi açısından birçok gelişmeden söz etmek mümkün olmakla birlikte, Türkiye deneyiminde kırsal nüfusun azalışı ve kırsal kesimin sermaye birikimine yeniden konu olması bunların başında gelmektedir. Kırsal nüfusun azalması, devletçi kalkınma dönemindeki uzlaşının köylünün aleyhine bozulmasına neden olurken; kırsal kesimin giderek sermayeye artan biçimde konu olması da kırsaldaki üretim ilişkilerinin, emek koşullarının, dağıtım ve bölüşüm ilişkileri ile sosyal ilişkilerin her geçen gün daha çok özel piyasa koşullarının belirlenimine girmesine neden olmaktadır (Oral, 2006; Eren, 2017). Öyle ki günümüzde artık tarımsal sermayenin kökeninde, kırsal mülkiyetle biçimlenen bir durum söz konusu değildir. Tarım dışı alanlardan ve ulus ötesi alanlardan değişik sermaye kesimleri giderek kırsal ekonomiye nüfuz etmekte; Keyder ve Yenal'ın (2013: 39) deyişiyle kırsal ekonomi kavramını "boş bir gösterene" çevirmektedir.

Bu anlamda eskiden politika üretim süreçlerine ve karar alma mekanizmalarına dolaylı olarak dahil olabilen köylü ya da küçük üretici, yeni durumdaki güç geometrisinde müzakere gücü itibariyle zayıflamış bir konumdadır. Artık tarımsal ekonomiyi ve kırsallığın dönüşümünü belirleyen süreçlerin yönetiminde küçük ölçekli köylünün karşısında her geçen gün daha da güçlenen ve çeşitlenen değişik sermaye türlerinin varlığı söz konusudur. Küresel ve ulusal sermayenin değişik kategorileri arasında beliren yeni uzlaşı, tarımın metalaşması ve kır mekânının sermaye birikim süreçlerine daha geniş bir şekilde içerilmesi yönünde dayatmada bulunmaktadır. Türkiye kırsal coğrafyası, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren küresel sermayenin talepleri doğrultusunda oluşturulan kurumsal çatı altında ancak değişik ulusal sermaye gruplarının çıkarıyla da uzlaşan bir tarzda dönüşmektedir. Bu bağlamda Dünya Bankası'nın Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) kapsamında tarım politikasını köklü bir şekilde değiştirmiş; uluslararası sermayenin ihtiyaçları ve küresel ekonominin entegrasyon koşulları doğrultusunda tarımı yeniden yapılandırmaya yönelik birçok alt politikayı 2000'li yıllarda yaşama geçirmiştir (Günaydın, 2010; Değirmenci, 2017). TRUP kapsamında yapılan bu politika değişimleri taban fiyatı ve girdi desteği yerine doğrudan desteklemeye geçiş, tarım satış kooperatif birliklerinin yeniden yapılandırılması ve çiftçi kayıt sisteminin oluşturulmasıdır. IMF, Dünya Bankası ve AB gibi ulusüstü kuruluşların ve dolayısıyla da küresel sermayenin talepleri doğrultusunda uygulanan program bir takım temel geçiş kanunları aracılığıyla peyderpey yaşama geçirilmiştir: Şeker Kanunu (2001), Tütün Kanunu (2001), Tarım Kanunu (2006), Tohumculuk Kanunu (2006) bu minvalde yeni düzenleme yasalarını içeren temel hukuk metinleridir (Değirmenci, 2017: 772-3). Bu kanunların bazılarında son yıllarda bazı değişikliklere gidilmiş olsa da tarımsal politika üretiminde ulus üstü kurumsal yapının ve küresel bütünleşme sürecinin etkisinin ağırlık kazandığı aşikâr bir durumdur. Bu minvalde geçmiştekinden sapan yeni bir dönüşüm süreci ve bu sürece uygun olarak şekillenen güç geometrisinin varlığı söz konusudur.

5. YENİ DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE DEĞİŞEN GÜÇ GEOMETRİSİNİN NİTELİKLERİ

1980'lere kadar daha çok devlet ve köylü arasındaki uzlaşı üzerinden şekillenen kırsal yaşam ve tarımsal üretim, günümüzde yeni gıda rejimini oluşturan kurumsal yapıyla beraber sermaye ilişkilerinin belirlenimine girmiştir (Friedman, 1993). Bu nedenle Türkiye kırsalının ve tarımsal ekonominin politik çözümlemesi daha çok

[3] Gıda rejimi, gıda üretim ve tüketim ilişkilerinin kurallarındaki ve düzenleme mekanizmalarındaki değişimi anlatan, bu süreçlerin uluslararası boyutta nasıl şekillendiğini devlet ile sermaye ilişkisinin zamansal ayrımına dayanarak açıklayan bir kavramdır (Bakınız McMicheal, 2009; Çaşkurlu, 2012 ve Taşdoğan, 2019)

sermaye ve köylü ile bu ikisi arasında hakem konumunda olması gereken devlet üçlemesi üzerinden anlamlı olabilmektedir. Emek yoğun tarımsal üretimden sermaye yoğun tarımsal üretime geçişi temsil eden yeni dönüşümün politik söylemleri ise tüm toplumsal katmanları içine alacak şekilde geniştir. Organik tarım, akıllı tarım, gıda güvenliği, sürdürülebilir tarım gibi yeni kavramlar üzerinden dönüşümün politik söyleminin inşa edilmesi ise devletin yeni duruma uygun biçimde yeniden ölçeklendirilmesini sağlamaktadır. Çünkü politik söylemin üreticiden tüketiciye uzanan geniş toplumsal kesimleri kuşatması onlara karşı direnci de zayıflatmaktadır. Üstelik devletin küçültülmesini savunan yeni yönetişim zihniyetinin hegemonik olduğu bir zamana (Bayramoğlu, 2005) denk gelmesi de bunu kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle güncel dönüşüme dair tüm süreçlerin gereksindirdiği temel altyapı ve düzenlemelerin merkezi ve yerel devlet düzeyinde bulacağı karşılık, çiftçinin kendisinden çok tarım ve gıda sanayileri ile bunlarla bağlantılı olan büyük ölçekli tarımsal sermayenin gücüne bağlıdır.

Ancak kırsal dönüşümün politik mücadele alanında köylünün karşısında bulunan sermaye kesimi ise kendi içinde yekpare tek bir blok halinde düşünülemez. Yeni gıda rejimi kapsamında tarımın endüstriyelleşmesi sonucunda kırsal kesim hem tarımsal sermaye birikiminin hem de tarım dışı sermaye birikiminin uğrağı olmaktadır. Tarımsal sermaye türleri açısından bakıldığında sözleşmeli tarım yaptıran büyük ölçekli üreticiler, bio-enerji üretimi yapan enerji şirketleri, tohum, gübre, fide, ilaç gibi tarımsal girdileri üreten şirketler ile bunların üst ölçekli yasal düzenlemelerini belirleyen DB, IMF ve DTÖ gibi kuruluşlar sayılabilir (Özden, 2017; Değirmenci, 2017). Ticari sermaye açısından tüccarlar, kabzımanlar, büyük perakende gıda firmaları, süpermarketler ve hipermarketler gibi zincir perakendeciler, ihracatçı ve ithalatçı firmalar; sanayi sermayesi açısından gıda sanayisi firmaları, tarımsal araç ve makine üreticileri; finans sermayesi açısından ise bankalar, sigorta şirketleri ve yine sözleşmeli tarım yaptıran girişimciler sayılabilir. Tarım dışı sermaye grupları açısından bakıldığında ise rüzgar (RES), su (HES), güneş (GES) gibi yenilenebilir enerji üreten enerji şirketleri, taş ocakçılığı ve madencilik şirketleri ile konaklama endüstrisinde faaliyet gösteren turizm sermayesi sayılabilir. Ancak bunlara ek olarak kentsel saçaklanma ve yığılma süreçlerine bağlı olarak orta sınıf kentliler de küçük ölçekli sermaye grubu olarak kırsal alana nüfuz etmektedir. Butik otelcilik, şarapçılık, ikincil konut sahipliği, hobi bahçeleri, kentsel rekreasyonel hizmetler, eğitim kuruluşlarının kent dışı kampüs arazileri, piknik alanı gibi tüketim mekânları talebinde bulunan orta sınıf kentliler de küçük ölçekli sermaye grubu olarak zikredilebilir (Tekeli, 2016). Sadece sayı ve tür olarak bakıldığında kırsal alanların bir sermaye kuşatması altında bulunduğu açıktır.

Her bir sermaye kesiminin kırsal dönüşümün boyutuna dair beklentileri ve çıkarları farklılaşabildiği gibi uzlaştığı alanlar da olabilmektedir. Genel olarak tarımın metalaşması ve piyasa endeksli bir üretime geçilmesi, sermaye birikiminin gereği olarak sermaye kesimince ortak biçimde savunulabilir. Ancak bu hala sermaye içi çelişkilerin olmadığı anlamına gelmez. Çok uluslu şirketler olarak küresel sermaye, kredi ve finansal destekleme ağlarını, ticaret ağlarını, mal değer zincirlerini, üretimin örgütlenmesini; fikri mülkiyet hakkı, sertifikasyon ve sözleşmeli tarım ilkeleri gibi dolaşım protokollerini, tedarik ağlarını ve kitlesel pazarlama ağlarını kontrol ederek tarımdaki düzenleme mekanizmalarının tümünde belirleyici rolü oynayabilmektedir (Keyder & Yenal, 2013: 38). Ancak ulus aşırı sermayenin bu etkinliği, çoğunlukla yerelde ulusal sermaye kesimi ile yaptığı iş birliği ve uzlaşı ile şekillenebilmektedir. En basit haliyle tohum, gübre ve ilaç gibi temel girdi tedarik zincirini elinde tutan büyük şirketler, bu alanda faaliyet gösteren taşeron firmalar ile birlikte ulusal ve yerel piyasalara egemen olabilmektedir (Evrensel, 2016). Örneğin 2018 yılı itibariyle sertifikalı tohum kullanmayan çiftçilerin devlet desteği alamaması, küresel sermayenin beklentilerinin düzenlemelerin mantığına hâkim olduğunu göstermektedir. Ancak eş süreçli bir şekilde yakın zamanda tohum üretiminde rol alan yerli firmaların sayısındaki hızlı artış da bu işbirliği ve taşeron ilişkisine işaret etmektedir (Evrensel, 2018). Bu açıdan tarımsal girdi alanında uzmanlaşan ulusal sermaye ile küresel sermayenin çıkarlarının örtüştüğü söylenebilir.

Bu örtüşme, aynı zamanda tarımdaki kamusal yatırımların ve varlıkların sermaye transferinin yeni bir aracı haline gelmesiyle de desteklenmektedir. Son yıllarda şeker fabrikaları başta olmak üzere kamu tarımsal işletmelerinin özelleştirilmesi yeni bir servet transferine imkân vermekte ve değişik sermaye kesimleri bu transfer aracılığıyla kolay bir biçimde gıda ve tarım sanayileri alanına dâhil olmaktadırlar. Bu özelleştirmelerin ulusal sermaye kesimleri açısından kolay birikimin kaynağına dönüşmesi, küresel sermayenin ve ortak temsilcilerinin belirleniminde şekillenen tarımdaki yeni düzenleme mekanizmalarının ideolojik ve pragmatik açıdan yerleşik hale

gelmesini kolaylaştırmaktadır. Üstelik ilgili düzenleme mekanizmalarının sanayi sermayesi ve finans sermayesi açısından da kullanışlı ve yararlı olarak görülmesi mümkündür. Çünkü sanayi sermayesi ihtiyaç duyduğu tarımsal hammadde ve ürünleri bu sayede daha ucuza ithal edebilmektedir. Bunun en bariz örneği ise yağ sanayisinin dış satımı ve bu sanayide kullanılan yağlı tohum ürünlerinin dış alımının sürekli ve birbirine paralel bir artış trendi sergilemesidir (Öztürk, 2016). Nitekim yağ endüstrisinde kullanılan tarımsal ürünlerin desteğinin diğer birçok ürüne göre fazla olması da sanayi sermayesinin taleplerinin devletin düzenleme ve destekleme mekanizmalarına yansıdığını göstermektedir.

Finans sermayesi ise geçmişte kamu bankacılığı ve tarım kooperatifleri öncülüğünde olan kredi, sigorta, yatırım desteği gibi tarımsal finansal destekleme ayağında rol üstlenerek tarım kesimini her geçen gün daha da borçlandırarak sermayeye bağımlı hale getirmektedir. Nitekim 2002 ile 2016 arasında tarımsal destekleme ödemelerinin iki katlık bir artış gösterirken tarım kredilerinde sekiz katlık bir artış görülmesi ve yine özel bankaların bu tarım kredileri içindeki payının on katlık bir artış göstermesi (Değirmenci, 2017: 776-7) de bunu doğrulamaktadır. Sanayi ve finans sermayesine ek olarak büyük ölçekli ulusal ticaret sermayesi de tarımsal liberalizasyonu oluşturan bütün bu gelişmeleri savunabilir. Hem artan ulusal tüketim hem de artan sanayi üretimi açısından tarım ürünleri dışalımına olan talebin artışı, büyük ölçekli küresel gıda şirketleri, ulusal ticari sermaye ile onların yereldeki sermaye uzantılarının çıkarınadır. Özellikle mevsim dışı tarımsal ürünlerin ve tropikal ürünler gibi ülkede yetiştirilmeyen tarımsal ürünlerin yüksek karlılıkla ticareti, ciddi bir birikim kaynağı olarak bu türde sermayenin her geçen gün daha da büyümesine neden olmaktadır. Son yıllarda tarım ve hayvancılık ürünlerindeki dış alım rakamlarının sürekli büyümesi buna kanıt olarak alınabilir (TÜİK, 2020).

Hiç şüphesiz küresel tarım ve gıda sermayesi ile ulusal düzeydeki finans, sanayi ve ticaret sermayesi arasındaki uzlaşıyı zorunlu kılan temel mantık ise sermayenin yoğunlaşmasıdır. Geçmişte daha çok birbirinden farklı süreçlere odaklanan ve faaliyet gösteren bu sermaye gruplarının, günümüzde tarım ve gıda sektörlerinin her aşamasında aktif birer oyuncu olarak görülmesi de liberalizasyon politikalarını sermaye nezdinde meşrulaştırmaktadır. Geçmişte tarımsal değer zincirinin her bir alanında farklı oyuncuların varlığı söz konusu iken günümüzde değer zincirinin üretim, girdi, çıktı, pazarlama, lojistik, finansal destekleme vb. aşamalarının tümünde de aktif olan büyük ölçekli gıda ve tarım firmaları bulunmaktadır (Aydın, 2018). Tarım ve gıda alanındaki bu sermaye yoğunlaşması, sözleşmeli tarım biçimindeki yeni gelişmelerin yaygınlaşmasını sağlamakla kalmamakta (Ertaş, 2013; Taşdoğan, 2019) aynı zamanda küçük ölçekli üreticinin bu sermaye tarafından kontrol altına alınarak işçileştirilmesine neden olmaktadır (Eren, 2017; Özden, 2017). Büyük ölçekli perakendeci gıda firmaları, tarıma dayalı gıda sanayisi firmaları, tarımsal dış ticarette uzmanlaşmış firmalar gibi büyük ölçekli firmalar, tarımsal üretimdeki etkinliğini sadece sözleşmeli tarım ile değil, üretimi daha ucuz olan yurtdışı coğrafyalara kaydırarak da yapmaktadırlar. Yakın zamanda Türkiye'nin Nijer ve Sudan gibi ülkelerde büyük miktarda arazi kiralayarak küresel tarım ticaretinde önemli olan bazı tarım ürünlerini yetiştirmeye çalışması (Yıldırım, 2020), başta bunun dış alım ve dış satımını yapacak ticaret sermayesi olmak üzere, ucuz girdi ihtiyacı duyan sanayi sermayesi açısından da tercih edilebilir bir durumdur. Kesin olan şey ise büyük ölçekli ulusal sermayenin bu talebinin, küçük yerli üreticiyi görmezden gelmesi ve devletin dış politikası olarak yaşama geçebilmesidir.

Türkiye'de son yıllarda kapitalizmin tarıma girişi ve kırsalda sermayenin hâkimiyeti, üretimden tüketime kadar uzanan her alanda değişik şekillerde gerçekleşmektedir. Üretim sürecinin krediler, teknolojik girdi, özelleşen altyapı hizmetleri, enerji tedariği ile pazarlama ve çıktıları ayağında da büyük ölçekli ulusal sermaye kesimi tarafından kontrolü söz konusudur (Aydın, 2018: 67). Geçmişte yol, su, elektrik gibi kırsal yaşamın temel altyapı donatıları, kamu girişimciliği ve yatırımları aracılığı ile karşılanırken, günümüzde bu tür altyapı yatırımları yeni birikim alanları olarak özel sektöre devredilmiş durumdadır. Bu alanlarda faaliyet gösteren enerji ve yapı şirketleri doğal olarak kırsal belediye hizmetlerinin sermayenin karlılık mantığına uygun bir şekilde yapılmasını talep edecektirler. Nitekim 2013 yılında kabul edilen Büyükşehir Yasası ile geniş kırsal alanlar kentsel alan statüsüne alınmış olup her türlü altyapı hizmetleri ücretlendirilmiş durumdadır. Bu açıdan kırsal alanın tanımı enerji ve altyapı sermayesinin çıkarlarıyla ilişkili olarak tanımlanmış olmaktadır.

Sözleşmeli tarıma ek olarak, gıda sanayisi ile tarımsal-hayvansal üretim arasındaki dikey entegrasyon ve kimi ihracat ürünlerindeki büyük çaplı üretimler de köylünün topraksızlaşmasına ya da büyük ticaret sermayesinin talepleri doğrultusunda üretim yaparak onun kontrolüne girmesine neden olmaktadır. Üstelik büyük ticaret

sermayesi dışında da kırsal arazilerin ve tarımsal toprakların ticaret sermayesine konu olması mümkün olabilmektedir. Tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanımı ve kimi kentsel hizmetlere konu olması da tarım topraklarının rant geliri itibariyle ticarete konu olmasına neden olmaktadır (Tekeli, 2016). Özellikle tarım ticaret hadlerinin çok düşük olması (Boratav, 2023), tarımsal girdiler ve sermaye yoğunlaşması nedeniyle yoksullaşıp borçlanan köylünün toprağını yüksek rant getirisi nedeniyle satmasına neden olmaktadır. Bu süreçte, kentsel orta sınıfların ikincil konut, hobi bahçeleri, yatırım kaynağı gibi kaygılarla daha aktif oldukları söylenebilir. Özellikle de gelişmeye açık büyük kentlerin ve turizm bölgelerinin çevresindeki kırsal alanlarda bu anlamda tarımsal üretim araçlarının ticarileşmesi ve küçük ölçekli kentsel sermaye kesimlerinin eline düşmesi yaygın görülen bir sonuçtur (Keyder & Yenal, 2013; Tekeli, 2016). Bu anlamda köylünün üretim araçları hem büyük ölçekli hem de küçük ölçekli sermayenin kontrolü ve baskısı altında olabilmektedir. Özellikle orta sınıfların ya da kentli sermayenin kentsel planlama süreçlerine müdahil olması ve kendi çıkarları doğrultusunda yerel devletin imar ve planlama biçimini şekillendirmesi kolay olduğundan, kentli orta sınıfların tarımsal topraklar üzerindeki baskısının ve kontrolünün daha yaygın olduğu da söylenebilir. 6831 sayılı Orman Kanunu çerçevesinde 2B arazilerinin orman vasfı dışına çıkarılışı, kentsel saçaklanmaların ve orta sınıfların güdümündeki kimi servis ekonomilerinin kırsal alan üzerinde yarattığı baskının sonucu olarak okunması mümkündür (Yalçıner-Ercoşkun & Yalçın, 2014). Kesin olan şey ise bu süreçte büyük ölçekli ticaret sermayesi ile kentli orta sınıfların organik gıda ve kırsal hayata dönüş özlemleri etrafında örülen rant ekonomisinin ve köylünün bu rant ekonomisinden günün kısa karı olarak üretime kıyasla daha fazla gelir elde etme hevesinin, tarım kesiminde sermayenin girişine ilişkin geniş bir rıza üretmesidir. Üstelik Türkiye'de kır ve kent arasında ücret düzeyi ve gelir düzeyi açısından var olan farklılık (Makal, 2001) kırsal nüfusun turizm, rekreasyonel faaliyetler, enerji, madencilik, taşocakçılığı gibi kendi emeğinin değersizleşmesini telafi edebilecek alternatif iş kollarına kaymasına neden olmakta ve bu anlamda kırsal alana sermayenin girişi, bir şans olarak da görülebilmektedir. Yaygınlaşan kentleşme ve kırsal alanlarda beliren yeni kentsel hizmet ekonomileri de kırsal emeğin servis ekonomileri içinde garsonluk, komilik, yazlık sitelerde bekçilik, bahçıvanlık, işportacılık, sayfiye yerlerinde inşaat işçiliği gibi mesleklere kayarak işçileşmesine neden olmaktadır (Eren, 2017). Kırsaldaki yoksullaşma ve işçileşme süreci, kırsal yaşamın kentsel yaşam biçimi karşısında "kaybettiği itibar" ile birleşince de sermayenin farklı şekillerde kırsal alana nüfuz etmesi geniş kırsal kesimlerce de kabullenilebilir hale gelmekte ve bu konuya ilişkin söylemler toplumsal tabanda yaygınlaşmaktadır.

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte yukarıda anlatılanlar, kırsal dönüşüm süreçlerinde farklılaşan çıkarlara sahip değişik sermaye türlerinin olduğunu ve bu çıkarların genel olarak dönüşüme ilişkin farklı kesimler nezdinde rıza üretecek hegemonik söylemlerin üretim kaynağı olduğunu göstermeye yeterlidir. Sermaye kuşatması altındaki küçük ölçekli üretici kimi zaman toprağını rant ekonomisine kaptırarak tarımdan çıkmakta kimi zaman sözleşmeli tarım ile bağımlı hale gelmekte kimi zaman da genel hatlarıyla sermaye yanlısı düzenlemelerin etkisiyle işçileşip yoksullaşmaktadır. Hala kendi üretim aracı olan toprağa sahip olanlarsa, bu üretim aracının kullanım biçimi üzerinde kontrolünü yitirmektedir (Keyder & Yeldan, 2013; Özden, 2017; Eren, 2017). Bu mülksüzleştirme yoluyla birikimden farklı bir birikim sürecine tekabül ettiğinden (Aydın, 2018) işçi sermaye ikilisindeki çelişki kadar şiddetli olmayabilir. Bu anlamda kırsal dönüşümün Batı ülkelerinin deneyimi üzerinden inşa edilmiş teorik çerçevesiyle uyuşmayan bir nitelik sunuyor olabilir. Ancak bu farklılığa rağmen, sermaye birikim mantığının ve güç ilişkilerinin dönüşüme içkin olduğunu savunan kuramsal genellemelerle de uyumlu birçok süreç ve işleyişin varlığı söz konusudur.

6. SONUÇ

Günümüzde değişen gıda rejimi koşulları ile Türkiye'ye özgü dinamikler, Türkiye kırsalındaki değişimi ve dönüşümü çoklu mekânsal ölçekte işleyen değişik süreçler üzerinden okumayı zorunlu kılmaktadır. Dönüşümün hem süreçler açısından hem de mekânsal açıdan çok boyutluluğu, ilişkisel okumayı daha da elzem kılmaktadır. Bu yüzden kırsal coğrafya incelemelerini politik ekonomik coğrafya perspektifinden yapmak kapsayıcı bir teorik ve kavramsal çerçeve açısından gerekli görünmektedir. Bu bağlamda Türkiye kırsalındaki dönüşen güç ilişkilerinin yerel ampirik çalışmalara ve kırsal süreçleri açıklamaya dönük kuramsal analizlere dahil etmekte yarar bulunmaktadır. Bu, özellikle tarım ekonomisinin ve kır coğrafyasının sosyal ve demografik açıdan gelecekte alacağı şekli kestirmek için de gerekli gibi görünmektedir. Bir başka deyişle Türkiye kırsalının geleceğini anlamak

da bu güç ilişkilerini kavramaktan geçmektedir. Bu anlamda küçük ölçekli üreticinin yani köylünün, güç ilişkileri ağındaki yeni politik konumunun analizi, geleceği belirleyen önemli bir unsur olarak ayrı bir önem arz etmektedir.

Türkiye'de ithal ikameci kalkınma anlayışı kapsamında geniş toplumsal tabanlı uzlaşı ile kabullenilen ve oluşturulan kurumsal düzenlemelerin aksine, yeni gıda rejimine dair düzenlemeler, tüketicinin ve küçük ölçekli üreticinin rızasını almaksızın yaşama geçirilmektedir. Piyasalaştırma, mülksüzleştirme, özelleştirme, uygulamaları ile tarımsal üretimin her adımının metalaştığı bir durumda (Değirmenci, 2017: 771) bu yeni dönem birikim rejiminin gereksindirdiği tarımsal yapının nasıl olacağını da bu rejime farklı ilişki ağları ile bağlı olan sermaye türleri arasındaki çatışma ve uzlaşının biçimi şekillendirecektir. Özellikle basit teknolojiye dayalı, düşük katma değerli ve emek yoğun gıda imalat sanayisinin talebi ucuz tarımsal hammadde varlığı olduğundan sanayi sermayesi hem kolay ithalatı hem de ucuz tarımsal üretimi tercih etmektedir. Bu anlamda küçük ölçekli üretici kendisi için dünden bugüne ucuz hammadde girdisi açısından bir şans olagelmiştir.

Ancak şimdi bu durum tarımsal girdilerin yükselmesi, ithalatın sürdürülebilirliğinin kesin olmayışı ve öngörülebilir bir gelecek açısından elverişli olmaması gibi nedenlerle değişmektedir. Tarımsal işletmelerin sermaye yoğun hale geçmesi ve ölçeğinin büyümesi de kolay rekabete alışık bu tür sanayicinin çiftçi karşısındaki pazarlık gücünü düşüreceğinden istenmeyen bir durum olabilir. Bu anlamda Türkiye imalat sanayisi içinde önemli bir paya sahip bu sanayi sermayesi de yeni birikim rejiminde küçük ölçekli emek yoğun tarımsal üretimin devamlılığından yana tavır ortaya koyabilir. Ancak üretim girdilerinin yerli üretimi rekabetçi kılmadığı ve yeni gıda rejimi içinde Türkiye sanayisinin ihtiyaç duyduğu temel tarımsal maddelerde uzmanlaşmış ülke pazarlarına erişim şansının kolay olduğu yeni durumda bu tavrı koruması beklenemez. Daha da önemlisi, tarım ve gıda alanındaki sermaye yoğunlaşması, sanayi sermayesinin ihtiyaçları doğrultusunda düşük kar oranlarına dayalı üretimi öteleyebilir. Buna bir de finans ve ticaret sermayesi ile kentli orta sınıfların çıkarları eklendiğinde tarımın sermayeleşmesi ve kırsal coğrafyanın sermaye birikim alanı içine çekilerek küçük ölçekli üreticinin kuşatılmasına dair uzlaşının sürdürülmesi mümkündür.

Üstelik şimdi yeni uluslararası işbölümü ve yeni gıda rejimi koşullarında Türkiye'deki tarımsal ve kırsal dönüşümü farklı sınıfsal çıkarların uzlaştırılması temelinde hakemlik yaparak yönlendiren görece tarafsız bir bürokratik sınıftan da bahsedilemez. Değişik sermaye türlerinin ve onun temsilcisi çeşitli örgütsel yapıların gündemi belirleyen hegemonik düşüncenin ve söylemin üretiminde rol oynadıkları yeni bir durum söz konusudur. Bu anlamda karar alma süreçlerine sermayenin çıkar çatışmalarının ve güç ilişkilerinin damgasını vurduğu bir durum söz konusudur. Küresel düzeyde uluslararası ticaretin kolaylaşması ve serbestleşmesi nedeniyle yeni gıda rejimine emek yoğun gıda sanayisi ürünleri ya da işlenmemiş tarım ürünlerinin dış satımı ile katılan çevre ülkelerinin sayısı giderek artmaktadır (Taşdoğan, 2019). Türkiye'nin bu yeni uluslararası işbölümü koşullarında yeni rakiplerine karşı ne tür stratejiler izleyeceği ve tarımsal yapısını katma değer yüklü tarımsal ürünler ve işletmeler lehine geliştirip geliştiremeyeceği bu yeni işbölümünde rol oynayan ulusüstü aktörlerin, kuruluşların, onların ülkedeki işbirlikçilerinin, ortaklarının, farklı sektördeki ulusal sermaye gruplarının, kentli tüketicilerin ve elbette çiftçilerin arasındaki politik mücadele belirleyecektir.

Ancak bu politik mücadelede güç dengelerini değiştiren taraf olarak merkezi karar alma süreçlerinin etkisi düşünüldüğünde, bu dönüşümün sermayenin çıkarları doğrultusunda olacağı da kestirilebilir. Özellikle otoriter siyasetin hâkim olduğu, sivil toplum örgütlenmesinin ve etkinliğinin önüne geçilip demokratikleşme kanallarının tıkandığı durumlarda, korporatist devlet anlayışına uygun olarak dar gelirli tüketici grupların ve küçük çiftçinin şirket devlet uğruna feda edilmesi beklenebilir. Buna karşın bu yeni koşullar içinde her aktörün ve kesimin uyarlanma stratejileri yine diğerlerinin stratejileri ile bağlantılı olarak gerçekleşecektir. Üstelik devletin yeniden ölçeklendirilmesi sonucunda kamu yönetiminin tüm bu süreçler boyunca düzenleyici ve müdahaleci yeni rolünün işlerliği de bu güç geometrisinden bağımsız şekillenemeyecektir.

Öte yandan hangi süreç konuşulursa konuşulsun, bunun bir güç ilişkileri bağlamından geçilerek gerçekleştiği ve ürüne göre, sürece göre, yerden yere değişen birtakım boyutlar taşıdığı da açıktır. Bu anlamda kırsaldaki dönüşümün yerele özgü dinamikler ve nitelikler dolayısıyla her yerde farklı deneyimlendiğini unutmamak gerekir. Dönüşüme neden olan süreçler yerelin fark yaratıcı etkisine çarptığı için; yerel ve bölgesel boyutta güç ilişkilerinin durumu da değişmektedir. Bu da dönüşüme konu olan süreçlerin yerel ve bölgesel düzeyde farklı işlemesine ve farklı etkiler yaratmasına neden olmaktadır. Her bölge, her yerellik hem taşıdığı yerel coğrafi

ve sosyal koşullar hem de güç ilişkileri içindeki etkinlik düzeyi itibariyle bu dönüşüm dinamiklerine farklı şekilde uyarlanmaktadır. Bu yüzden kırsal coğrafyanın dönüşümünü temsil eden yapısal koşulları anlamaya ve açıklamaya dönük deneyimleri ortaya koyacak yerel coğrafi çalışmalara olan ihtiyaç da artmaktadır. Tarım ve kırsal coğrafya çalışmalarının politik bağlamından kopuk olmak yerine, dönüşümün kuramsal ve teorik çerçevelerini test eden yerel özgül deneyimleri açığa çıkarması gerekir. Ancak bu şekilde coğrafi çalışmalar diğer çalışmalara laboratuarlık görevi yapmış olacak ve bu özgül yerel deneyimlerden mücadele stratejilerine dair dersler çıkarılabilecektir. Ancak bu şekilde kırsal dönüşümü anlamaya dönük teoriler ve kavramsal çerçeveler test edilebilir ve daha güçlü kuramsal kavrayış biçimlerine erişilebilir. Bu yüzden coğrafyacıların politik ekonomik coğrafya perspektifiyle Türkiye kırsalını ele almaya her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Çıkar Çatışması / *Conflict of Interest*	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. *The authors declared no conflict of interest*
Finansal Destek / *Funding conditions*	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. *The author declared that no financial support was received for this study.*

Yazar Katkıları / *Author Contributions*	**Yazarlar / *Authors***
Çalışmanın içeriği ve tasarımı/Conception/Design of Study	İ. Kaygalak
Metodoloji / Methodology	İ. Kaygalak
Veri toplama-oluşturma-iyileştirme / Data Curation	İ. Kaygalak
Analiz/Analysis and interpretation of data	İ. Kaygalak
Görselleştirme / Visualization	İ. Kaygalak
Yazı taslağı / Writing - Original Draft	İ. Kaygalak
Yazma - İnceleme ve Düzenleme / Writing - Review & Editing	İ. Kaygalak
Proje yönetimi / Project administration	İ. Kaygalak

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı / *Declaration of Artificial Intelligence Use*	Yazar, bu çalışmanın hazırlanması, yazımı, analizi, veri işleme süreci, tablo/şekil üretimi ve kaynakların değerlendirilmesi dâhil olmak üzere hiçbir aşamada üretken yapay zekâ veya yapay zekâ destekli araçlardan yararlanılmadığını beyan etmiştir. Çalışmanın tüm bilimsel içeriği, analizleri, yorumları ve sonuçları tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur. *The author declared that no generative artificial intelligence or AI-assisted tools were used at any stage of the preparation, writing, analysis, data processing, table/figure production, or source evaluation of this study.* *The entire scientific content, analyses, interpretations, and conclusions of the study were produced solely by the author.*

REFERANSLAR

Aydın, Z. (2001). Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği. *Toplum ve Bilim,* 88(Bahar), 11-32.

Aydın, Z. (2016). Çağdaş Tarım Sorunu ve Yeni Köylülük. *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 43 (Nisan), 43-63.

Aydın, Z. (2018). *Çağdaş Tarım Sorunu.* Ankara: İmge Kitabevi.

Aysu, A. (2006). *Avrupa Birliği ve Tarım*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Bakırcı, M. (2017). *Türkiye'de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayınları.

Bathelt, H. & Glückler, J. (2003). Toward a Relational Economic Geography. *Journal of Economic Geography,* 3(2), 117-144.

Bathelt, H. & Glückler, J. (2011). *The Relational Economy: Geographies of Knowing and Learning*. Oxford: Oxford University Press.

Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Boratav, K. (2023). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Yayınevi.

Ceylan, S. & Somuncu, M. (2018). Kırsal Alanların Dönüşümünü Kavramsal Bakımından Yeniden Düşünmek. A.Ü. TÜCAUM (Dü.) *30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (s.1141-1155), 3-6 Ekim, Ankara.

Çaşkurlu, S. (2012). Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım,* 23, 161-194.

Değirmenci, E. (2017). Türkiye Tarımında Neoliberal Dönüşüm ve Metalaşma. *Praksis*, 43(1), 765-784.

Değirmenci, S. (2021). *Türkiye'de Tarım Kapitalistleşirken: Talepler ve Yasalar.* İstanbul: SAV Yayınları.

Ecevit, M.C., Karkıner, N. & Büke, A. (2009). Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler. *Mülkiye*, 262 (33), 41-61.

Eren, Z. C. (2017). Köylülüğün İtibar Kaybı: Bakırçay Havzası Dağ Köylerinden Kadınların Anlatıları ve Kırsal Dönüşüm. *Praksis*, 43(1), 811-838.

Ertaş, S. (2013). *Türkiye'de Küçük Üreticilik ve Küçük Üreticiliğin Uluslararasılaşması: Antalya Kumluca Seracılık Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ertürk, Y. (1998). Kırsal Türkiye'de Cemaat, Gelenek ve Değişme Eğilimleri. T. Bulutay (Der.) içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, (s. 95-123). DİE Yayınları.

Evrensel, Ö. (2016). Meta Olarak Tohum. *SAV Katkı,* 2(1), 32-46.

Evrensel, Ö. (2018). Türkiye'de Tohumun Metalaşma Süreci. *Tarım ve Mühendislik*, 120, 4-18.

Evrim-Önal, N. (2017). Tarım ve Köylülük "Sorun"larına Dair Bir Tartışma Çerçevesi. *Praksis*, 43(1), 727-739.

Friedmann, H. (1993). The Political Economy of Food: A Global Crisis. *New Left Review,* 197(1), 29-57.

Günaydın, G. (2010). *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci / AB ve Türkiye.* Ankara: Tan Kitabevi.

Harvey, D. (1975). The Geography of Capitalist Accumulation: a Reconstruction of the Marxian Theory. *Antipode*, 7(2), 9–21.

Harvey, D. (1982). *The Limits to Capital.* New York: Basil Blackwell.

Hobsbawm, E. (2006). *Kısa 20.Yüzyıl 1914-1990 Aşırılıklar Çağı.* (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Everest Yayınları.

Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve Ekonomi: Ekonomik Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2013). *Tarım ve Gelişme.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, Ç. & Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Ç. & Yenal, Z. (2020, Eylül 21). Covid-19 Dünyasında Yeni Bir Toplumsal Coğrafyaya Doğru. Mayıs 15, 2025 tarihinde Sarkaç: *https://sarkac.org/2020/09/covid-19-dunyasinda-yeni-bir-toplumsal-cografyaya-dogru/* adresinden alındı.

Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(3), 103-140.

Massey, D. (1993). Power-Geometry and a Progressive Sense of Place. J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson ve L. Tickner (Der.). In *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Changes*. (s. 59-69). Routledge.

McDonagh, J. (2012). Rural geography I: Changing Expectations and Contradictions in the Rural. *Progress in Human Geography*, 37(5), 712–720.

McMicheal, P. (2009). A Food Regime Analysis of the World Food Crisis. *Agric Hum Values,* 26(4), 281-295.

Oral, N. (2006). *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar.* Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi.

Osmanlı, N. & Karakayacı, Ö. (2023). Ekonomik Coğrafya Odağında Kırsalı Yeniden Düşünmek: Konya Örneği. *Konya Sanat Dergisi*, 6, 195-215.

Özden, F. (2017). Doğadan Tüketiciye Tarımda Kapitalist Tahakkümün Kimi Görünümleri, Yabancılaşma ve Alternatifler Üzerine. *Praksis*, 43, 741-764.

Singh, J. & Dhillion, S. S. (2004). *Agricultural Geography.* Tata: McGraw-Hill.

Sönmez, A. (2001). Doğu Karadeniz Bölgesi Fındık Üretim Kuşağında Toprak Ağalığı, Köylülük ve Kırsal Dönüşüm. *Toplum ve Bilim,* 88, 69-105.

TAGEM (2021). *Bitkisel Yağlar Sektör Politika Belgesi 2020-2024*. Ankara: TAGEM Yayınları.

Taşdoğan, B. (2019). Uluslararası Çerçevede Gıda Rejimleri, Çok Uluslu Tarım Gıda Şirketleri Ve Sözleşmeli Üreticilik. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(6), 369-383.

Tekeli, İ. (2016). *Dünya'da ve Türkiye'de Kır-Kent Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları.* Ankara: İdeal Kent Yayınları.

Tunçdilek, N. (1978). *Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020). *Dış Ticaret İstatistikleri.* TÜİK.

Wirth, L. (1938). Urbanism As a Way of Life. *The American Journal of Sociology,* 44(1), 1-24.

Woods, M. (2005). *Rural Geography.* London: Sage.

Woods, M. (2009). Rural Geography: Blurring Boundaries and Making Connections. *Progress in Human Geography*, 33(6), 849–858.

Yalçıner-Ercoşkun, Ö. & Yalçın, G. (2014). Türkiye'de 2/B Arazileri ve Kentleşme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,* 23(3), 31-54.

Yıldırım, A. E. (2020, Aralık 18). Türkiye, Nijer'de 1 milyon hektar alanda tarımsal üretim yapacak. Haziran 25, 2024 tarihinde Tarım Dünyası. https://www.tarimdunyasi.net/2020/12/18/turkiye-nijerde-1-milyon-hektar-alanda-tarimsal-uretim-yapacak/ adresinden alındı.